

Miroslav
BERTOŠA

Filozofski fakultet u Puli

U ZNAKU PLURALA
VIŠEBROJNI I VIŠESLOJNI
IDENTITETI ISTARSKI
(Kroki ranoga novovjekovlja:
XVI.-XVIII. stoljeća)

Hrvatska historiografija i hrvatski povijesni identiteti

U dosadašnjoj hrvatskoj historiografiji pojam *identiteta* nije znanstveno osvjetljen. Nije osvjetljen, valja pripomenuti, iz ugla povjesničara. U atmosferi nesigurnosti i političkih pritisaka u prvim desetljećima nakon Drugoga svjetskog rata u društveno-političkom, diplomatskom, publicističkom i novinarskome žargonu naglašeno su isticani pojmovi državnog / nacionalnog *integriteta* i *suvereniteta*, dok se pojam identiteta rabio gotovo isključivo za policijsko-istražiteljsku identifikaciju. Možda je proučavanje medievalnih i ranonovovjekovnih etnokulturnih identiteta u hrvatskoj historiografiji prvi put stavljeno na dnevni red upravo na Prvome kongresu hrvatskih povjesničara potkraj 1999. godine. (BERTOŠA, 1999., 127.-138.) Upravo na onome Kongresu koji je prekinut zbog smrti predsjednika Tuđmana, pa na njemu i nisu sažeti rezultati podnesenih referata, niti su objelodanjeni zaključci.¹ Iako ću na ovome mjestu iznijeti niz povijesnih činjenica, pa i kompilacijskih teoretskih postavki, izlaganje će ostati tek kroki jednog osebujnog domišljanja istarskih *identiteta* u ranome novovjekovlju (od XVI. i XVIII. stoljeća). Hrvatski su povjesničari još uvijek daleko od osmišljavanja i arhivalne potkrijepe široke lepeze različitih hrvatskih identiteta – od onih pokrajinskih (djelomično i *centrifugalnih* nastojanja) do onih koje nameće politička *središnjica*, nositeljica etnokulturne / nacionalne *homogenizacije*. Dug je još put do sustavnog artikuliranja, definiranja i obradbe modela varijacija, mijena i preobrazba višebrojnih i slojevitih hrvatskih identiteta tijekom povijesti. Njihovi tragovi i danas se jasno vide ili se naslućuju. Istarski je *slučaj* bogat primjerima (napose u XIX. i XX. stoljeću), ali i neprijeporno paradigmatičan.

¹ U *Historijskom zborniku*, LII., Zagreb, 1999. objelodanjeno je nekoliko izlaganja sa spomenutoga Kongresa (osim spomenutoga priloga

Povijesni model identiteta

Suprotno etimološkome značenju riječi, *identitet* neke skupine, etnosa ili naroda u povijesnome smislu ne predstavlja *istovjetnost*, kao što ni pojam *identifikacije* koji ga prati ne znači potpuno poistovjećivanje (HERŠAK, 1998., 79.-80.; JELIĆ, 1999., 5. i passim). Istarski identiteti od ranoga srednjovjekovlja do danas osebujan su zbroj “razmrvljenih” identiteta pojedinih dijelova hrvatskog etničkog prostora koji su se u tim prijelomnim stoljećima uobličivali pod utjecajima golemih promjena na Mediteranu, srednjoj i jugoistočnoj Europi. Traganje za identitetima započinje u prostoru. *Geografija* je vjerojatno najvažnija odrednica široke lepeze višeslojnih i višebrojnih identiteta naroda, društvenih skupina, čak i pojedinaca ... Više od 360 stranica prve knjige nedovršene Braudelove trilogije *L'Identité de la France: Espace et Histoire* (1986.) posvećeno je zemljopisnome prostoru i njegovim društvenim, gospodarskim i *mentalnim* ustrojstvima / strukturama. Mikropovijesne monografije bezbrojnih europskih gradova i sela, redovito počinju opisom njihova zemljopisnog smještaja, isticanjem karakteristika tla i reljefa, šuma, voda i dr. Braudelov je model primjenjiv i za proučavanje hrvatskoga prostora, njegove cjeline i pokrajinskih / regionalnih osobitosti. Istarska arhivska vrela upornom će povjesničaru pružiti obilje činjenica za braudelijanske metodološke analogije, a mnoge poticajne teze – utkane u literarni tekst i splet kulturno-antropoloških sastavnica – sadrži i vrlo čitani roman *Tijesna zemlja* gospodarskoga stručnjaka i književnika Mije Mirkovića / Mate Balote (1946., 2002.). U Balotinu / Mirkovićevu romanu zrcale se odrednice i sastavnice istarskoga pučko-seljačkog mentaliteta, ali i stoljetne naslage mentaliteta hrvatskoga / čakavskog kulturnog kruga.

Izdvojen kao problem koji pogađa naše današnje etnokulturno, no u prvome redu političko biće, *identitet* (zajedno s njegovim popratnim višebrojnim sastavnica-

M. BERTOŠE, usp.: N. CAMBI, Kontinuitet ili diskontinuitet: kasna antika – rani srednji vijek, 107.-116.; R. KATIČIĆ, Pitanje podrijetla Hrvata u hrvatskome intelektualnom diskursu danas, 117.-120.; N. BUDAK, Hrvatski identitet i ranosrednjovjekovno kraljevstvo, 121.-126.; M. VALENTIĆ, Nosioci hrvatskog imena, identiteta i državnopravnog kontinuiteta tijekom 17. i 18. stoljeća, 139.-142.; N. STANČIĆ, Hrvatski identitet kao razlika u Europi nacija 19. stoljeća, 143.-148.; M. GROSS, Modernizacija – sastavnica hrvatske nacionalne integracije u drugoj polovici 19. stoljeća, 149.-152.; N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, Povijesni aspekt „hrvatskog pitanja“ u Drugom svjetskom ratu 1941.-1945., 153.-158.; M. MATIČKA, Kontinuitet i diskontinuitet hrvatske političke povijesti u 20. stoljeću, 159.-164.).

ma) imperativno zahtijeva povijesno tumačenje, jednako u prošlosti, kao i sadašnjosti hrvatskog naroda. Hrvatski su povjesničari počeli otkrivati pojavnosti identiteta, ali i razvojne tendencije etnokulturnih i nacionalnih integracija i dezintegracija. No, na metodološkom, a i sadržajnome planu pojavile su se neke poteškoće. One u prvome redu potječu od činjenice da povjesničari tradicionalnog i tradicionalističkog usmjerenja nisu posebno proučavali identitet. Nedostaju znanstvene predradnje, pa se povjesničar mora osloniti i na rezultate sociologa, etnologa i kulturnih antropologa koji su na tom planu već postigli važne rezultate. Usputno spominjem tek tiskanu studiju o identitetima Jordana Jelića, zapravo znanstveni esej s puno korisnih teza i uputa. Držim točnom njegovu tvrdnju da je u nas pojam *identiteta* više tema domišljanja negoli predmet znanstvena proučavanja (JELIĆ, 1999., 5.).

Kulturni *identitet* predstavlja, dakle, zbroj raznih oblika ophođenja koji dopuštaju u nekoj grupi da se međusobno prepoznaje u osobnoj izvornosti, ali i koji drugi prepoznaju kao njima različit. On daje skupini osobiti smisao pripadnosti, ali i spoznaju o vlastitoj opstojnosti u vremenu, vlastitoga kontinuiteta, unatoč evolucijama i mijenama. Kulturni identitet pruža idealnu sliku o nekoj skupini i stvara u njoj osjećaj povezanosti s poviješću koju je proživjela i kolektivnu sudbinu koju doživljava (CARRIER, 1997., 222.). Carrier navodi misao Jeana Piageta koja pokazuje koliko se svijest o individualnosti neke skupine duboko prožima s postojanjem skupine "različitih": "Onaj tko nije nikad razumio ideju mogućega pluralizma i nema nikakve svijesti o osobnoj individualnosti" (CARRIER, 1997., 223.).

Još neke premise:

Za proučavanje istarskoga slučaja potrebno je, štoviše neizbježno, spomenuti još neke "posuđene" premise. Da bi se obuhvatio pojam kulturnog identiteta u njegovoj kompleksnoj, dinamičnoj i promjenjivoj stvarnosti valja utvrditi razliku između tri glavne sastavnice: u prvome redu sliku o sebi koju je prihvatila grupa; zatim modele i ustroje koji podržavaju tipičan način življenja; konačno, kolektivne težnje koje vode pojedine skupine u njihovim projektima o budućnosti. Te se tri stvarnosti mogu definirati i kao samoprihvatanje, institucionalizirano ophođenje i kolektivni imaginarij, a ako izostane samo jedna od njih dolazi do krize identiteta. Identitet počinje proživljavati krizu i onda kada skupina izgubi mogućnost

da sama određuje svoju budućnost, ali i ako je ugrožena njezina sposobnost da opstoji kao posebnost. Kada se društvene skupine iznenada nađu u doticaju s kulturnim ambijentom koji im je nepoznat, nerazumljiv i prijeteći, nastupa stanje duboke dezorijentacije, tzv. *kulturni choc*, ustvrdit će Carrier (1997., 81.). Važno je pri tom naglasiti da kulturni identitet nije sinonim za nacionalni identitet (CARRIER, 1997., 224.). I Carrierova tvrdnja potvrđuje zaključak da se u ranome novovjekovlju može govoriti o *kulturnom*, a ne *nacionalnom* identitetu. (Dakako, u današnjem značenju toga pojma! Izričaji *nacija* i *nacionalno* spominju se od srednjega vijeka dalje, no u drukčijem povijesno-političkom i kulturnom ozračju i, svakako, drukčijemu značenju.)

Isto je tako pogrešno zamišljati identitet(e) kao nepromjenljivi dio stvarnosti, kao konstantnu odrednicu društvenog ustroja nekog etnosa. U ranome je srednjovjekovlju hrvatski identitet na širokom hrvatskom etničkom prostoru proživljavao mnogobrojne nasrtaje drugih etnosa praćene zatorničkim nastojanjima, ali i preobrazbama i prilagodbama pomoću kojih je uspijevaio očuvati opstojnost. Taj se proces odigravao i za mnogobrojnih migracija hrvatskog etničkog elementa. Hrvatski se identitet branio, izgrađivao i održavao u neprestanoj evoluciji. Pri tom je uspijevaio obraniti svoju opstojnost, no pod cijenu osebujne akulturacije i asimilacije, procesima čiju je konstantnu nazočnost kulturna antropologija već odavno zabilježila. Carrier (CARRIER, 1997., 22.) upozorava da u takvim povijesnim trenucima dolazi do pojave *kulturne alijenacije*, no ona često djeluje poticajno na brzo ponovno definiranje kulturnog identiteta ugroženog naglim promjenama. U širokoj skali evolucijskih varijacija identiteta valja upozoriti na dva temeljna procesa koji obilježavaju i hrvatsko rano novovjekovlje:

-neke skupine hrvatskog etnosa neizbježno su morale platiti dug mehanizmima asimilacije, napose u rubnim područjima gdje su se našle u doticaju s dominantnim političkim, gospodarskim, jezičnim i *mentalnim* utjecajima drugih državnih cjelina i etnosa; u tim jakim *talioničnim lončićima* nerijetko se gubio i hrvatski identitet:

-neki su se, pak, dijelovi drugih etnosa utopili u hrvatskom etnokulturnome biću, utjelovili u njegov etnos. Mnogi su – jednako Hrvati u drugim etnosima kao i pripadnici drugih etnosa u hrvatskome biću – svoju opstojnost produžili do danas, sve do potpune asimilacije.

Od konca XV. stoljeća cijeli je hrvatski etnički prostor bio poprištem dramatičnih promjena. Nutarnje prilike bile su nabijene mnogobrojnim političkim napetostima, otvarale su se točke novih kriza koje će sve više razarati društveno i gospodarsko tkivo dotadašnjih ustroja. Napose je teška i bremenita bila situacija na njegovim rubnim dijelovima koji su se našli na udaru moćnih političkih i vojnih sila u ekspanziji – Osmanlija na istoku i Venecije i Austrije na zapadu.

Najteže posljedice izazvala su osmanlijska prodiranja nakon kojih su uslijedila pojačana migracijska pomicanja hrvatskog etnosa i nastavljene njegove kontinuirane seobe prema zapadu i sjeverozapadu uz istodobna useljavanja koja su najčešće korijenito mijenjala nekadašnje etničke, vjerske, kulturne pa i “mentalne” identitete na tim prostorima. Selidbene struje označavaju smjerove kretanja pojedinih većih ili manjih skupina, katkad tek ponekih obiteljskih nukleusa ili pojedinaca, ali isto tako označavaju i “kretanje” *identitetâ*. Istraživanje hrvatskog etničkoga prostora pokazuje kako migracije slabe tradicionalnu opstojnost *identitetâ* na nekome području, katkad pridonose i njihovom iskorjenjivanju, ujedno prenose *identitete* u mjesta seoba gdje se *stari identiteti* susreću s novima, prolaze fazama akulturacije i asimilacije da bi se pretvorili u *identitete* novih i drugačijih odrednica.

Na mijene i preobrazbe identitetâ utječu i unutarnje prilike, političke, gospodarske i društvene napetosti, prijeponi i sukobi, posebice u doba ratova i stradanja. U Istri se to zbivalo u doba rata Cambraiske lige u prva tri desetljeća XVI. stoljeća, napose pak u potresnim zbivanjima tijekom Uskočkoga rata godine 1615.- 1617. [1618.]. Tada znakom identiteta i nije bio jezik, etnička pripadnost, čak ni zajednički teritorij prebivanja sa siromašnom i škrtom zemljom jednoga maloga poluotoka! Osjećaj identiteta sveden je na pripadnost zajedničkom *banderiju*, na poštivanje i poistovjećivanje sa *signumom* političkih vlasti – one Republike sv. Marka i one Kuće Austrije. Znakovi *identiteta* u ovome su slučaju mletački *krilati lav* i habsburški *dvoglavi orao*. Etnički istovjetno žiteljstvo na uskoj istarskoj granici živi nekoliko stoljeća razdvojeno *banderijskim identitetima*: hrvatski *etnos* na mletačkome dijelu naziva se *Benečanima* ili *Marcolinima*, a hrvatski *etnos* na austrijskome području *Kraljevcima* ili *Arciducalima* (BERTOŠA, 1986., 96.-99. i passim).

Drugačiji se zaključak može izvesti iz opisa stradanja sjevernoistarskog i furlanskoga stanovništva za turskih

prodora u XV. stoljeću. Primjeri spomenuti u povijesnim vrelima pokazuju da *identiteti* za društvenu skupinu, pa i pojedinca, ne predstavljaju jedino osjećaj etnokulturne pripadnosti, već i osebujno zaštitničko utočište. Kada se – kako piše Jacopo da Porcia (spomenut ćemo ga tek kao jednog od mnogobrojnih kroničara ovih surovih nasrtaja na ljude i njihovu imovinu) – “posvuda događaju pokolji djece i žena, paleži, otimačine, čuju zapomaganja, jecaji i krici” (*magna undique caedes puerorum ac mulierum, ignes, rapina, clamor, gemitus et ululatus*), pripadnost skupini postaje uvjet gole opstojnosti. (TIRELLI, 1998., 112.-113; 144. i passim; SIMONITI, 1990., passim). Ovi bi primjeri mogli poslužiti za proučavanje još jedne karakteristične pojave: (su)život u krugu novog identiteta zahtijeva potpuno podčinjavanje i mentalnu *asimilaciju*, traži konačni prekid s normama nekadašnjeg identiteta, radikalnu *ideološku* ogradu i *mentalni* otklon prema nekadašnjoj društvenoj skupini. Naime, već su suvremenici znali da “Turci” / Osmanlije koji su desetljećima napadali žiteljstvo na sjeveru Istre, u slovenskim i furlanskim pokrajinama nisu bili daleki “Azijci”, već islamizirani seljaci Bosne, Hercegovine i Like. To nisu bile *akindžijske* prethodnice u *svetome Muhamedovome ratu*, već postrojbeni oblik zajedničkog okupljanja siromašnih muslimanskih seljaka kojima je propala ljetina i koji su poduzimanjem pljačkaških prodora dolazili do zaliha hrane i stoke za zimu (usputno otete Istrane i Furlane prodavali su kao roblje). Od osjećaja davne zajedničke kršćanske pripadnosti i nije ostao trag (TIRELLI, 1998., 33.).

Hrvatsko je rano novovjekovlje ispunjeno sukobima, ratovima, kretanjima ljudi i promjenama vlasti ... Te su perturbacije uvjetovale svekolike političke, gospodarske, etničke i kulturne promjene, pa i modifikacije identiteta velikih i manjih skupina. Valja govoriti o identitetima u pluralu. Teško se može utvrditi postojanje zajedničkog identiteta na cijelome hrvatskom etničkom prostoru.

Migracije i identiteti:

Migracijska pomicanja hrvatskog etnosa, njegove velike seobe prema zapadu i sjeverozapadu, uz istodobno useljavanje novog elementa, najčešće su i u prostoru iseljavanja i u prostoru doseljavanja korijenito mijenjala prijašnje etničke, vjerske, kulturne pa i “mentalne” identitete. Povijest identiteta obuhvaća njihove mijene, varijacije, transformacije, prilagodbe, iako u arhivskim vrelima često

nedostaju izravni podaci za proučavanje procesa akulturacije, inkulturacije i asimilacije.

Migracije predstavljaju iznimno važan čimbenik višebrojno izraženih identiteta. Napose valja upozoriti na primjere koji navode na zaključak da se migracijskim putovima hrvatsko ime i hrvatska etnokulturna svijest prenosila iz žarišta na periferiju, pojačavajući tako silnice njezina kontinuiteta. Katkada su tijekom vremena, pod negativnim utjecajima drukčije sredine, slabili novi poticaji – jednako kod hrvatskih starosjeditelja-primatelja, kao i kod došljaka-donositelja – no sve do druge polovice XIX. stoljeća njihov trag, osim iznimno, nije nestajao.

Svijest o hrvatskom podrijetlu i etnokulturnome pripadanju – često povezana i prožeta sa saznanjima o seobi iz nekoga drugoga područja – unatoč negativnom ozračju u novome ambijentu, najčešće je opstojala kao snažna odrednica etnokulture. Katkada je, međutim, poprimala obilježje “etnomita”, kasnije “političkog mita”, dakle oblik “nehistoriografske” kategorije. No, oba ta mita često postaju dijelom povijesti, pa povjesničar tada “faktografsku neistinu” mora proučavati kao povijesnu činjenicu! U zapletenim, prijelomnim i potresnim zbivanjima ranoga srednjovjekovlja hrvatski je *identitet* proživljavao osebujnu povijest koja je mnoge odrednice i sastavnice unijela i u današnji politički *kolektivni imaginarij*.

Napose je nužno upozoriti da „kulturni identitet” predstavlja zbroj raznih oblika ophođenja koji dopušta nekoj grupi da se međusobno prepoznaje u osobnoj izvornosti, ali i koji drugi prepoznaju kao njima različit. Kulturni identitet pruža realnu sliku o nekoj skupini i stvara u njoj osjećaj povezanosti s poviješću koju je proživjela i kolektivnu sudbinu koju doživljava.

Migracije u tu sliku skupine u povijesnome trajanju unose velike promjene. One nisu samo seobe ljudi, premještanje manjih ili većih skupina iz jednog u drugo područje, već znače i premještanje, osebujnu seobu *kolektivne* i *individualne* svijesti, “*mentaliteta*”, pa i *identiteta*.

Paradigmatični primjeri

Navest ću nekoliko primjera koje bismo mogli ocijeniti povijesno znakovitim i kulturno-antropološki paradigmatičnim. Posebnim se može smatrati slučaj Franje Glavinića (1585.-1652.), znamenitog franjevca, književnika i povjesničara. U svojem životopisu Glavinić spominje kako je pred turskom najezdom njegova obitelj (plemičkoga roda) iz Glamoča u Bosni godine 1585. pobjegla u Istru,

u malo selo Kanfanar (FILIC, 1973., 432. i dalje). Franjo Glavinić tada još i nije bio rođen, a o svojem “putu” doslovce veli da je “u boczih kripostnim načinom iz Glamoča Bošanškoga kraljevstva grada štatij prid šilnikom, za veru Catholičanšku obdarsati, prenessen u Istru”², tj. od Glamoča do Istre prenijela ga je trudna majka. Glavinić se rodio u hrvatskoj ikavskoj obitelji, no rastao je u istarskoj sredini i u njoj (kasnije i na studiju u Cremoni, Piacenzi i Bologni, za službovanja u Rijeci itd.) stjecao znanja i saznanja o svijetu. Premda je boravio i u stranome svijetu, obnašao službu provincijala Bosne Srebrene i tratskoga gvardijana, pisao na latinskom i talijanskome jeziku, s razlogom se može pretpostaviti da se Glavinić osjećao *Istraninom* (na koricama svoje knjige *Czvit Szvetih* godine 1628. potpisao se kao *Istrianiin*). Franjo Glavinić jedan od velikih istarskih duhova, ali i važna ličnost sveukupne hrvatske kulture, cijeloga će života ostati svjestan istarske multikulture stvarnosti, ali i kontinuiteta njezina etnokulturnog *identiteta*. U *Czvit* Glavinić piše da pripada narodu *Vgarškog i Bošanškog Kraljevstva* koji mnogi nazivaju “Savincima” jer su “podložni različitoj gospodi”³, dok ih drugi zovu “Sklavoni ili Šcavoni” (*Sclauoni ili Schauoni*). Novu uporabnu inačicu “Slavini” i njezinu “etimologiju”, “epos” i “povijesnu memoriju” Glavinić je ovako protumačio: “A oni čineše zuati Szlauni, radi štarine ku uzdersahu, vitestua ka učinihu, veru Catholičanšku ku priahu, zauetno uzdersahu, i vernošt vazda, ku šuoyoy Gošpodi ukazahu.”⁴ Iako je postao učena i značajna ličnost nikada nije zaboravio da je ponikao iz istarskoga hrvatskoga kruga i da je njegova obitelj za velikih migracija donijela u mletačko trgovište Kanfanar ne samo dio imovine i stoke već i svoj glamočki / bosanski *hrvatski identitet*. U očinskoj je kući naučio čitati i pisati, valja pretpostaviti glagoljicom i bosančicom.⁵ Kasnije će, u knjigama na hrvatskom i talijanskome jeziku, Glavinić spominjati “svoj slavenski ili hrvatski narod” (*mia nazione Slava, overo Croata*)⁶ i ustrajati u saznanju da pripada *hrvatskome narodu* (*Buduchi dakle i ya od rečenoga izniknul naroda*).⁷ A uz tu je tvrdnju u

2 “Czvit Szvetih To yest sivot szvetih [...]”, Pò O. F. Franciscv GLAVINICHV ISTRIANINV, Venetiis 1628., f. b 2(v).

3 Na i. mj. U tekstu doslovce stoji: “A buduchi [...] različitoj Gošpodi podložni zato zovuše Szauinczi”.

4 Na i. mj.

5 Usp. pogovor Josipa BRATULIĆA, Franjo Glavinić (1585.-1652.) uz pretisak Glavinićeva djela *Četiri Poszlidya Človika*, *Pretiškano u Benetczih Polag luana Salis 1628. Z’ dopusschenyem Vissih*.

6 Francesco GLAVINICH, *Confessionario Cattolico diviso in tre parti*, Udine 1642., 9.

7 F. GLAVINICH, *Czvit Szvetih*, n. dj., f. b 2(v).

Czvitu Szvetih odlučno dodao: *i ne sramujem se (i neßramujemße)*⁸ (BERTOŠA, 1998., 69.-76.).

Valja pretpostaviti da je Glavinić svoj neprijeporni *hrvatski identitet* izgradio i u doticajima s istarskim Talijanima, pripadnicima venetskoga kulturnoga kruga, čijega identiteta je očito bio svjestan. Glavinić među *Istranima* razlikuje one hrvatskog i one talijanskoga jezika. Zbog tih potonjih godine 1642. preveo je na talijanski svoje nabožno djelo *Zuitlost Dusse verne* (tiskano u Veneciji 1632.) pod naslovom *Confessionario Cattolico diviso in tre parti*. U predgovoru naslovljenom *Pobožnome čitatelju (Al Pio Lettore)* Glavinić piše: "A jer se u ovim našim primorskim krajevima u raznim odličnim službama nalaze mnogi Talijani, kojima je teško naučiti slovinski jezik, zatražili su da spomenuti *Ispovjednik* prevedem na talijanski jezik, kojim uz to vladaju i moji Istrani."⁹ *Kripostnim načinom* prenesen iz dalekoga Glamoča, hrvatskoga grada žive povijesne memorije o *Bosanskom Kraljevstvu*, ojačan u hrvatskom obiteljskom ozračju istarskoga trgovišta Kanfanara i zauvijek očuvan u talijanskome kulturnome krugu / krugu *učene kulture* u kojemu se našao, *hrvatski identitet* Franje Glavinića predstavlja rijetko zabilježenu i dokumentiranu, no neprijeporno paradigmatičnu povijesnu pojavu. No, upravo na primjeru toga fratra – koji je potekao iz pučke kulture i vinuo se do zavidne razine učene kulture – može se uočiti da su identiteti slojevita i višebrojna kategorija, da predstavljaju neprijeporni individualni i kolektivni *plural*.

Ostaju nedovoljno jasno izraženi *identiteti* skupina i pojedinaca o kojima se očuvao spomen u arhivskim vrelima: tko su *Jurius Sclavus, Volcus Sclavus, Blasius condam Vidogne, Andrea de Modrussa, Johannes de Corbavia, Luca de Jadera, Zuane Bosgnaco, Gregorio Murlaco ...*, tko *domina Dobra, Draga Sclava, Agnia de Vinodol*, tko *Babba Marizza* koja se u drugoj polovici XVI. stoljeća iz zadarskoga zaleđa doselila u istarski kaštel Dvigrad ...? (BERTOŠA, 1978., 111.-123.; BERTOŠA, 1995., 155.-179). Kakav je identitet, primjerice, donio u Istru dobjeglica *Rade dictus Turco*? Kakvu su svijest o sebi i samosvijest o skupini kojoj su pripadali nastojali zadržati i nakon dolaska u Istru? Neka arhivska vrela svjedoče o velikoj razlici u javnom izražavanju *identiteta*, primjerice onih pojedinaca, obiteljskih i manjih skupina koje su prebjegle u Istru spašavajući gole živote i koje su se nastojale što prije stopiti s novom sredinom, od onih koje su se u velikome broju, usto još i gospodarski snažne i neovisne, kompaktno naseljavale u

8 ISTO.

9 F. GLAVINICH, *Confessionario*, n. dj., 9.

napuštenim ili novoizgrađenim selima, ili pak onih, poput risanskih hajduka, koji su za kratkoga boravka u Istri (1671.-1675.) bahato tražili povlastice i društveni "status" koji im formalno-pravno nije mogao pripasti i koje nisu uživali mletački podanici (BERTOŠA 1995., 244. i passim).

U ovim su primjerima rukom pisara XVI. i XVII. stoljeća zabilježeni dramatični trenuci u životu ovih ljudi Bio je to tranzicijski trenutak njihova identiteta, pa povjesničaru ne preostaje drugo doli pratiti evoluciju njihove početne etnokulturne svijesti, vjere i identiteta prema novim mijenama i preobrazbama. U istarskoj su sredini opstojali u hrvatskome kulturnome krugu ili prelazili u venetski / talijanski. No u oba se kulturna kruga, u dugome povijesnome trajanju može uočiti razlika između identiteta u prožimanju i suživotu i dramatično sukobljenih identiteta. Neke skupine hrvatskog etnosa neizbježno su morale platiti dug mehanizmima asimilacije, napose u rubnim područjima gdje su se našle u doticaju s dominantnim političkim, gospodarskim, jezičnim i mentalnim utjecajima drugih državnih cjelina i etnosa. Mnoge su se skupine morale ponašati prema prilikama kako bi očuvale svoje interese, neovisnost i integritet i pribjegavati modificiranju, prešućivanju ili čak nijekanju svojeg identiteta. Oдавno je poznata izreka koja je o Dubrovčanima kolala Levantom: "Mi nismo kršćani, mi nismo Židovi, već siromašni Dubrovčani" (Non siamo christiani, non siamo ebrei, ma poveri Ragusei) (ŠUNDRICA, 1999., 168.; CARACCI, 2004.). Iako se taj primjer može smatrati i stereotipom valja ga povezati i povijesnim varijacijama identiteta. U jakim talioničnim lončićima jadranskog ozračja nerijetko se gubio i hrvatski identitet, ili se prilagođavao trenutnim potrebama i životnim promicateljskim ustupcima (BERTOŠA, 1985., 33.-101.; 177.-253.; BERTOŠA, 1988., 7.-26.; BERTOŠA, 1989., 25.-35.; BERTOŠA, 1994., 195.-202.; BERTOŠA, 1997., 29.-43.).

Kolonizacija – koja je dvostruko utjecala na oblikovanje identiteta: starosjeditelji su mijenjali identitet doseljenika, a došljaci su ostavljali tragove u starosjediteljskoj etnokulturi – nije bila samo siloviti i nagli već i dugotrajno postupni migracijski proces. Stoljećima su se etnosi na tlu hrvatskih pokrajina i njihova političkoga susjedstva selili u potrazi za boljim životnim uvjetima i nosili sobom svoj identitete koje su gubili, mijenjali, ali uvijek i ponešto od svojega davali većinskoj etnokulturi u tijeku srastanja s novom sredinom. Primjer Furlana doseljenih u Istru, također je paradigmatičan. Većina se Furlana, naseljenih na istarskome seoskome području s pretežito hrvatskim žitelj-

stvom, asimilirala, tj. postala dijelom i daljim nositeljem hrvatske čakavske kulture i nastavila živjeti u hrvatskome kulturnome krugu. Tek se manjim dijelom, nakon stjecanja imetka i preseljavanja u grad „potalijančila”, tj. našla u venetskome / talijanskome kulturnome krugu. Slični su se procesi odigravali i u slučaju da je građanin venetske kulture otišao trajno prebivati na selo ili se, pak, hrvatski seljak nastanio u gradu. Prelaskom iz jednoga u drugi kulturni krug gubili su se i prijašnji identiteti. Primjeri etnokulturnog sinkretizma bili su češći u ranome novovjekovlju, dok su u XIX. stoljeću, zbog zaoštrene nacionalno-političke borbe, bili rijetkost.

Tragovima identiteta: hrvatsko nasljeđe i europska iskustva

U kompleksnoj slojevitosti, etnokulturnoj i mentalnoj različitosti hrvatskoga društva između XV. i XVIII. stoljeća postoje jedino hrvatski identiteti. Svaki povijesni identitet, pa i hrvatski, i nije drugo nego li suma osebujnih dubokih otisaka prošlosti u političkome tkivu, kulturnome patrimoniju i kolektivnoj memoriji.

Kakav bi istraživački model trebao slijediti hrvatski povjesničar, proučavatelj identiteta ranoga novovjekovlja? Našoj historiografiji nedostaju prethodna istraživanja i posebna djela, pa su u ovome trenutku neostvarive temeljitije sinteze. Držim da bi valjalo slijediti dvostruke kolosijeke istosmjernoga puta: jednim trakom proučavati hrvatsko višejezično književno i uopće pisano nasljeđe (KALE, 1999., passim) i novom optikom čitati arhivsku građu, drugim trakom slijediti iskustva, dostignuća i modele ostalih europskih povijesnih znanosti, ali i pokušati izaći iz tradicionalističkih okvira.

Literatura

1. Balota, M. [Mirković, M.] (1946.), *Tijesna zemlja: Roman iz istarskog narodnog života*, Rijeka, Istarska nakladna zadruka; 4. izdanje (2002.), Pula, Amforapress: Autorska zajednica "Dragi kamen", Susreti na dragom kamenu.
2. Bertoša, M. (1978.), *Istarsko vrijeme prošlo*, Pula, izd. Glas Istre – Čakavski sabor.
3. Bertoša, M. (1985.), *Etos i etnos zavičaja*, Čakavski sabor, Pula, Istarska naklada, Pula, Otokar Keršovani, Opatija, Edit, Rijeka.
4. Bertoša, M. (1986.), *Jedna zemlja, jedan rat: Istra 1615.-1618.*, Pula, Istarska naklada.
5. Bertoša, M. (1988.), Migracije i antagonističke grupe: Starosjedioci i doseljenici između sukoba i suživota, *Jugoslavenski istorijski časopis*, XXIII. (3.-4.).
6. Bertoša, M. (1989.) I "travagli" di una convivenza difficile: "abitanti vecchi" e "abitanti novi" nell'Istria veneta dal XVI al XVIII secolo; u: *Popoli e culture in Istria: interazioni e scambi, Atti del Convegno di Muggia*, 20-21 novembre 1987., 1989.
7. Bertoša, M. (1994.), Istarski pabirci o kolonizaciji, etnocentrizmu, integraciji i dezintegraciji (XVI.-XVIII. stoljeće), *Gazophylacium – Časopis za znanost, umjetnost, gospodarstvo i politiku*, I. (3-4).
8. Bertoša, M. (1995.), *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII. stoljeće)*, Pula, Zavičajna naklada „Žakan Juri“.
9. Bertoša, M. (1997.), Hrvatski etnički element u Koparskom primorju u doba Venecije (XVI.-XVIII. stoljeće), u Zborniku *Hrvati u Sloveniji*.
10. Bertoša, M. (1998.), Naseljavanje i etnička struktura Glavinićeva istarskog zavičaja (XVI.-XVII. stoljeće), Kanfanar i Kanfanarština, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa povodom 900. obljetnice prvog pisanog spomena Kanfanara* (Kanfanar, 5. listopada 1996.), Dvegrajci - Udruga za čuvanje i promociju naslijeđa - Kanfanar, Kanfanar.
11. Bertoša, M. (1999.), Hrvatski identitet u ozračju ranoga novovjekovlja, *Historijski zbornik*, LII., Zagreb, 1999.
12. Braudel, F. (1986.), *L'Identité de la France: Espace et Histoire*, Paris, Ed. Arthaud – Flammarion.
13. Braudel, F. (1986.), *L'Identité de la France: Les hommes et les choses*, vol. I.-II., Paris, Ed. Arthaud – Flammarion.

14. Caracci, C. (2004.), *Né turchi né ebrei ma nobili ragusei*, Mariano del Friuli, Edizioni della Laguna.

15. Carrier, H. (1997.), *Dizionario della cultura per l'analisi culturale e l'inculturazione*, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana.

16. Filić, K. (1973.), Franjo Glavinić, hrvatski kulturni pregalac XVII. stoljeća, *Bogoslovska smotra*, XLIII. (4.), Zagreb, 1973.

17. Heršak, E. (1998.), *Leksikon migracijskog nazivlja*, Školska knjiga Zagreb.

18. Jelić, J. (1999.), *Identitet* (znanstvena studija), Zagreb, D.S.M. Grafika, Biblioteka Madrugada.

19. Kale, E. (1999.), *Hrvatski kulturni i politički identitet*, Osijek – Zagreb – Split, Panliber.

20. Simoniti, V. (1990.), "Turki so v deželi že": *Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. im 16. stoletju*, Celje, Mohorjeva družba.

21. Šundrica, Z. (1999.), Obavještajna služba Dubrovačke Republike u 18. stoljeću (Epizoda austrijsko-turskog rata 1737.-1739.), *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, XXXVII.

22. Tirelli, R. (1998.), *1499 – corsero li Turchi la Patria: le incursioni dei Turchi in Friuli*, Pordenone, Edizioni Biblioteca dell'Immagine.

U ZNAKU PLURALA
VIŠEBROJNI I VIŠESLOJNI IDENTITETI
ISTARSKI

(Kroki ranoga novovjekovlja XVI.-XVIII. stoljeća)

Ključne riječi: Istra (XVI.-XVIII. st.); identitet(i); migracije; kulturni krug; hrvatska/čakavska kultura; talijanska/venetska kultura

U dosadašnjoj hrvatskoj historiografiji pojam identiteta nije znanstveno osvijetljen. Tek je prvi Kongres hrvatskih povjesničara (u prosincu 1999.) stavio na dnevni red razmatranje problematike identiteta u hrvatskoj političkoj i etnokulturnoj prošlosti.

Autor drži da je identitet promjenljiva povijesna kategorija, kompleksna, slojevita i višestruka. Identiteti se pojavljuju u pluralnom obliku. Odrednice današnjega pojma identiteta valja tražiti još u najstarijoj prošlosti hrvatskoga etnosa. Na njihovo su formiranje najpresudnije utjecala dramatična zbivanja i velike promjene od konca XV. stoljeća. Najteže posljedice izazvala su osmanlijska prodiranja nakon kojih su uslijedila pojačana migracijska pomicanja hrvatskog etnosa i nastavljene njegove kontinuirane seobe prema zapadu i sjeverozapadu uz istodobna useljavanja koja su najčešće korijenito mijenjala nekadašnji etnički, vjerski, kulturni pa i "mentalni" identitet na tim prostorima. Ratovi na tlu Istre (napose Rat Cambraiske lige i Uskočki rat) donose potresne promjene: tada znakom identiteta i nije bio jezik, etnička pripadnost, čak ni zajednički teritorij prebivanja, već pripadnost zajedničkom banderiju i poistovjećivanje sa signumom političkih vlasti – Republike Sv. Marka i Kuće Austrije. Znakovi identiteta u ovome su slučaju bili mletački krilati lav i habsburški dvoglavi orao. Etnički istovjetno žiteljstvo na uskoj istarskoj granici živi nekoliko stoljeća razdvojeno banderijskim identitetima: hrvatski etnos na mletačkome dijelu naziva se Benečanima [«Venecijancima»] ili Marcolinima [podanicima Republike Sv. Marka], a hrvatski etnos na austrijskome području Kraljevcima [podanicima habsburškoga kralja] ili Arciducalima [podanicima nadvojvode]. U kompleksnoj slojevitosti, etnokulturnoj i mentalnoj različitosti hrvatskoga društva između XV. i XVIII. stoljeća postoje jedino hrvatski identiteti. Svaki povijesni identitet, pa i hrvatski, i nije drugo nego li suma osebujnih dubokih otisaka prošlosti u političkome tkivu, kulturnome patrimoniju i kolektivnoj memoriji. Kakav bi istraživački model trebao slijediti hrvatski povjesničar, proučavatelj identiteta ranoga novovjekovlja? Našoj historiografiji nedostaju

prethodna istraživanja i posebna djela, pa su u ovome trenutku neostvarive temeljitije sinteze. Držim da bi valjalo slijediti dvostruke kolosijeke istosmjernoga puta: jednim trakom proučavati hrvatsko višejezično književno i uopće pisano nasljeđe i novom optikom čitati arhivsku građu, drugim trakom slijediti iskustva, dostignuća i modele ostalih europskih povijesnih znanosti, ali i pokušati izaći iz tradicionalističkih okvira.

NEL SEGNO DELLA PLURALITÀ MOLTEPLICI E SFACCETTATE IDENTITÀ ISTRIANE

Parole chiave: Istria, identità, migrazioni

Nella storiografia croata il concetto di identità non è stato chiarito scientificamente. E' stato appena il Congresso degli storici croati (nel dicembre del 1999) a mettere all'ordine del giorno il problema dell'identità, nell'ambito delle considerazioni sulla storia politica ed etnoculturale croata.

L'autore ritiene che l'identità sia una categoria storica mutevole, complessa, sfaccettata e molteplice. Le identità si manifestano in forme plurali. Le fonti dell'odierno concetto devono essere ricercate nella più lontana storia dell'etnos croato. Sulla sua formazione hanno influito in modo più determinante le drammatiche vicende e i grandi cambiamenti fino alla fine del Seicento. Le conseguenze più devastanti sono state causate dalle invasioni turche alle quali ha seguito l'intensificarsi degli spostamenti migratori dell'etnos croato e la continuazione dei suoi spostamenti verso l'occidente accompagnati dalle immigrazioni che hanno spesso cambiato radicalmente l'identità etnica, religiosa, culturale ed anche mentale in quei territori.

Le guerre sul suolo d'Istria (in particolare la guerra della Lega di Cambrai e la Guerra degli Uscocchi) portano seco drammatici cambiamenti: allora il segno dell'identità non era la lingua, l'appartenenza etnica e neppure un comune territorio, bensì l'appartenenza alla comune bandiera e l'identificazione con il signum dei poteri politici – La Repubblica di San Marco e La Casa d'Austria. L'etnos croato vive per alcuni secoli divisi dall'identità di bandiera per cui l'etnos croato sul territorio Veneziano viene denominato con il termine Veneziani o Marcolini, mentre l'etnos croato sul territorio austriaco viene denominato con il termine Arciducali.

Miroslav Bertoša
U znaku plurala
Višebojni i višeslojni
identitet istarski

Nella complessa multidimensionalità della diversità etnoculturale e mentale della società croata tra il Seicento e il Novecento non esistono che identità croate. Come tutte le identità storiche, anche quella croata non è altro che la somma di particolari e profonde impronte storiche nel tessuto politico, nel patrimonio culturale e nella memoria collettiva.